

CICERON, PLUTARH I FRANCESCO BARBARO U ZADRU 1417-1419.

Neven Jovanović

UDK: 821.163.42(01) Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Z a g r e b
neven.jovanovic@ffzg.hr

Pretražujući incipitarij Ludwiga Bertalota *Initia humanistica Latina* (1985-2004) naišli smo na niz pisama poslanih iz Zadra u Veneciju i *vice versa*, u razdoblju od proljeća 1417. do ljeta 1419. Radi se o prepisci humanista Francesca Barbara (Venecija, 1390-1454) smletačkim kapetanom Zadra Santeom Venierom i Venierovim vicekapetanom (zapovjednikom vojne posade) Giovannijem Battistom Bevilacquaom. Velik dio prepiske posvećen je tekstovima koje Barbaro šalje na čitanje u Zadar; to su Ciceronovo pismo bratu Kvintu o upravljanju provincijom (Cic. *ad Q. fr.* 1, 1), Barbarovi prijevodi Plutarhových životopisa Aristida i Katona te rasprava mletačkoga humanista *De re uxoria* (oboje nastalo 1416), kao i pismo Poggiu Braccioliniju iz 1417. Posrednik koji prenosi tekstove i pisma Zadrani je, Bevilacquin vojni kurir Ivan Stellini. Postoji i dosad neobjavljena prepiska zadarskog plemića Jurja Jurjevića i Bevilacque. Ti i drugi podaci iz zadarskog dijela Barbarove i Bevilacquine korespondencije doprinose našem poznavanju humanističke kulture Zadra i Dalmacije.

Ključne riječi: renesansni humanizam, recepcija antike, epistolografija, rukopisi, Zadar, Venecija, Giovanni Battista Bevilacqua, Juraj Pavlov Jurjević

0. Bertalotov incipitarij

Ludwiga Bertalota (1884-1960) nazvao je svojedobno Paul Oskar Kristeller »sivom eminencijom istraživanja renesansnog humanizma«. Živeći uglavnom u Italiji, kao nezavisni istraživač Bertalot je priredio, prvenstveno u godinama 1908-1912, oko 60.000 cedulja s bibliografskim podacima o počecima tekstova (tzv. *incipitima*) proznih i pjesničkih djela na latinskom nastalih između vremena Petrarke i konca 15. stoljeća. Revidirani izbor iz te, među znanstvenicima legendarne,

bibliografske kartoteke objavljen je 1985. i 2004, više od četvrt desetljeća po Bertalotovoj smrti, u tri sveska, pod naslovom *Initia humanistica Latina*.¹

1. Zadarska prepiska Bevilacqua – Barbaro

Tražeci u Bertalotovu katalogu imena vezana uz Dalmaciju, naišli smo na niz pisama poslanih iz Zadra, *ex Iadra*, u drugom desetljeću *Quattrocenta*. Autor ili primatelj ovih pisama jest zapovjednik mletačke vojne posade u Zadru Battista Bevilacqua, kondotjer koji je imao dovoljno obrazovanja i slobodnog vremena da se dopisuje s mletačkim humanistom Francescom Barbarom (i s drugim osobama) o posve nevojničkim temama, uključujući i vijesti o humanističkoj lektiri – o tekstovima Cicerona, Plutarha, samoga Barbara. Podsjećamo, prva je polovica 15. st. još predgutenbergovsko vrijeme, kad je svako čitanje nužno čitanje iz rukopisa. Bevilacquina prepiska tako implicira da su se u renesansnom Zadru s početka 15. st. nalazili rukopisi Cicerona, Plutarha, Francesca Barbara. Je li ta činjenica imala kakva utjecaja na kulturni život grada, pitanje je koje traži odgovor; za nj će ovaj rad ponuditi barem nekoliko elemenata.

Bevilacquin je epistolar sačuvan u dva, ponešto različita, prijepisa. Oba su nastala na njemačkom govornom području. Jedan se danas nalazi u Münchenu (Bayerische Staatsbibliothek, Cod. lat. 5350 dostupan i preko interneta, na adresi <<http://www.nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb00069363-0>>), drugi u Salzburgu (Stiftsbibliothek der Erzabtei St. Peter, Cod. b. ix 8). Ovaj rad nastao je na temelju uvida u minhenski kodeks, koji sadrži 49 Bevilacquinih pisama.

Prepisku Bevilacque i Barbara dosad su objavili Angelo Maria Querini (1741-1743) i Remigio Sabbadini (1884), obojica djelomično; 17 pisama prepiske – 11 Bevilacquinih, šest Barbarovih – u cijelosti je objavio Pierluigi Calabrese 1982. Još dva pisma Barbara Bevilacqui (oba iz 1425) donijeli su Claudio Griggio i Vittorio Zaccaria 1984.² No, u monumentalni Barbarov epistolarij, kako ga je 1991-1999

¹ Ludwig Bertalot, Ursula Jaitner-Hahner, Paul Oskar Kristeller, *Initia humanistica Latina : Initienverzeichnis lateinischer Prosa und Poesie aus der Zeit des 14. bis 16. Jahrhunderts*, Max Niemeyer Verlag – Deutsches Historisches Institut in Rom, Tübingen – Roma, 1985-2004.

² Angelo Maria Querini (prir.), *Francisci Barbari et aliorum ad ipsam epistolae: ab anno Chr. MCCCCXXV. ad annum MCCCCLIII... ; Accedit earundem Mantissa ex Forojuliensibus Biblioth. Guarnerianae MSS*, Brixiae: Rizzardi, 1741-1743; Remigio Sabbadini, *Centotrenta lettere inedite di Francesco Barbaro; precedute dall'ordinamento critico cronologico dell'intero suo epistolario; seguite da appendici di Remigio Sabbadini*, Salerno, 1884; Pierluigi Calabrese, »Nuove lettere di Francesco Barbaro«, *Archivio Veneto*, 113 (1982), 5-55 (ovaj je rad ujedno prikupio dosad najviše podataka o Bevilacqui, njegovim pismima i korespondentima); Claudio Griggio i Vittorio Zaccaria, »Alcune lettere inedite di Francesco Barbaro e a lui dirette dal codice Clm. 5369«, *Atti e memorie dell'Accademia Patavina di Scienze Lettere e Arti*, XCVIII, 1984-85, 5-32.

uspostavio i priredio Griggio,³ Bevilacqua pisma nisu uvrštena, jer nisu bila uključena u kanonsku zbirku pisama, onu koju je u razdoblju 1447-1452. osmislio sam Barbaro. Po Griggiovoj klasifikaciji, Bevilacqua pisma pripadaju u skupinu *extravagantes*, pisama sačuvanih zahvaljujući Barbarovoj reputaciji, ali mimo autorske epistolografske koncepcije mletačkog humanista.

2. Korespondenti

Od niza osoba vezanih za Bevilacquinu zadarsku prepisku ovdje ćemo predstaviti njih četiri: Giovanni Battista Bevilacqua; humanista i političara Francesca Barbara; mletačkoga kapetana Zadra Santea Veniera; naposljetku, zadarskog plemića interniranog u Veneciji, Jurja Pavlova Jurjevića.

Giovanni Battista Bevilacqua iz Verone (u. oko 1434) bio je u razdoblju 1417-1425. zapovjednik mletačke posade u Zadru.⁴ Iz prepiske s Barbarom proizlazi da je Bevilacqua u godinama 1417-19. imao barem troje djece, da se bio zarazio kugom (no preživio je) i da se kao kurirom koristio jednim Zadranimom, Ivanom Stelliniem, jednim od Bevilacquinih »vojničkih kolega« (*commilitones*). U pismima apostrofirani kao *Iohannes Iadrensis*, Stellini je često nosio u Italiju, humanistima i drugima, Bevilacqua pisma i ostale pošiljke.⁵

Kasnije će Bevilacqua sudjelovati u ratu protiv Milana (1426), šaljući o bici kod Maclodija (listopad 1427) izvještaj svom sugrađaninu Guarinu iz Verone.⁶ U prosincu 1430. Bevilacqua će zarobiti Niccolò Piccinino i zatočiti ga u Lucci, a u kolovozu 1433. veronski će kondotjer biti ponovo zarobljen u borbama protiv Pape. Posljednje podatke koje o Bevilacqui imamo donosi pismo koje mu Barbaro piše iz Verone, u studenom 1434⁷ – ono je ujedno i jedini trag prepiske Barbara s Bevilacquom nakon zadarskog razdoblja.

³ Francesco B a r b a r o, *Epistolario*, prir. Claudio Griggio. L. S. Olschki, Firenze, 1991-1999.

⁴ Znamo da mu je u lipnju 1424. obnovljen ugovor za angažman s 12 *lancie* (konjaničke borbene jedinice od tri osobe), i trebao je ostati u Zadru do sljedećeg ožujka, 1425.

⁵ Potpunosti radi, upozoravamo na neobičnu vijest o Bevilacqui koju donosi Giuseppe P r a g a, *Storia di Dalmazia*, Padova, 1954, 140, prema kojoj je Hrvoje Vukčić Hrvatinić 1420. zarobljen i u okovima doveden u Zadar »od strane poznatog humaniste i ratnika Battiste Bevilacque«. Pragin kronološki neodrživ navod (Vukčić Hrvatinić umro je 1416) opovrgava, kao tendenciozan, Mladen A n č i ć, »Od tradicije 'sedam pobuna' do dragovoljnih mletačkih podanika. Razvojna putanja Zadra u prvom desetljeću 15. stoljeća«, *Povijesni prilozi* 37 (2009), 43-96, posebno 48. Bez obzira na tendencioznost ili moguću krive interpretacije, Pragi mora da su bili poznati neki podaci o Bevilacquinu zadarskom boravku.

⁶ Usp. Riccardo T o n a n i, »Una battaglia medioevale vista da un protagonista: Battista Bevilacqua a Maclodio (12 ottobre 1427)«, *Nuova rivista storica*, 84 (2000): 2, 481-502.

⁷ To je pismo 36 u B a r b a r o, n. dj. (3), sv. 2, 103-104.

Francesco Barbaro (1390-1454), najslavniji mletački humanist s početka *Quattrocenta*, ujedno je uzoran primjer interesa mletačke vladajuće elite za nove kulturne tokove; kao pobornik prožimanja kulture, politike i vjere, utjelovljenje idealne renesansne kombinacije vojnika i humanista, učenjaka i političara, Barbaro je mišlju, riječju i djelom među začetnicima one zajednice koja će biti prepoznata kao evropska *res publica litteraria*.

Nakon obrazovanja u Veneciji kod Giovannija di Conversinija, Barbaro je dalje studirao u Padovi 1409-12, da bi kod Guarina iz Verone 1414. počeo učiti grčki. Prvi Barbarov prijevod s grčkog na latinski (iz 1415) Plutarhovi su usporedni životopisi Aristida i Katona Starijeg, jedan od tekstova koji će biti poslani i u Zadar. U godinama kad se dopisuje s Bevilacquom, Barbaro se bliži tridesetj; 1418. oženio se Marijom Loredan – kćeri Paola Loredana, tadašnjeg mletačkog potestata Zadra (budući ga zet često pozdravlja u pismima Bevilacqui) – a 1419. počinje Barbarova blistava politička karijera: ući će u mletački Senat i obavljati niz političkih dužnosti vezanih uz rat protiv Milanskog Vojvodstva, posebno kao vojni zapovjednik Brescie 1437-1440. (kad su je opsjeli Milanezi).

Tijekom 1417. Barbarov zadarski korespondent bio je i Sante Venier, gradski kapetan, tj. mletački fiskalni (i civilni) nadglednik (do jeseni 1419). Venier, rođak dužda Francesca Foscarija, prije službe u Zadru bio je kapetan Vicenze i Padove, te poslanik na dvoru egipatskog sultana, Viscontija i Malateste; kasnije će biti generalni providur (1423. u Solunu). Barbaro će mu još jedno pismo uputiti 1424.⁸

Napokon, u šest pisama Bevilacquine zbirke, nastalih uglavnom 1418, pojavljuje se »Georgius de Georgiis Iadrensis, generosissimus atque doctissimus uir.« Ovaj se zadarski plemić u mletačkim dokumentima spominje kao Zorzi di Zorzi ili Giorgio Giorgi. Radi se o Jurju Jurjeviću, sinu Pavlovu.⁹ Rođen vjerojatno oko 1370, Jurjević je 1386-1393. studirao u Padovi. Ondje je u svibnju 1386. dobio službu notara, u svibnju 1387. zabilježen je kao slušač građanskog prava, u studenom 1393. bio je zastupnik Ane, kneginje Krka i Modruša, udovice Ivana Frankapana (iste godine Jurjev otac Pavao zastupa Anu u pregovorima s duždem o gradu Rašporu¹⁰), a u svibnju 1397. Juraj Jurjević postigao je doktorat građanskog prava; promovirali su ga Giovanni Lodovico Lambertacci i Antonio da S. Angelo.¹¹

Zajedno s ocem i još nekim zadarskim plemićima Jurjević je 1411, kad počinje prvi rat Žigmunda Luksemburškog protiv Mlečana, bio interniran u Veneciji. I dok

⁸ Pismo iz 1424: B a r b a r o, n. dj. (3), sv. 2, 62, br. 15

⁹ O zadarskoj obitelji Jurjević u 14. st. v. Branka G r b a v a c, »Prilog proučavanju životopisa zadarskog plemića Franje Jurjevića, kraljevskog viteza«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 22 (2004), 35-54, te članak iste autorice »Jurjević (Georgiis, Giorgio, Georgii, Giorgis, Georgis, Giorgi, Giorgio, Zorzi, Matheo, Jurin, Jurjev, Gjorgjić, Đorđić), zadarska plemićka obitelj« u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, sv. 6.

¹⁰ G r b a v a c, n. dj. (2004), 42.

¹¹ Usp. Andrea G l o r i a, *Monumenti della Università di Padova, 1318-1405*, Forni editore, Bologna, 1972. (pretsak izdanja iz 1888), 266, br. 537, te literaturu koju navodi C a l a b r e s e, n. dj. (2), 17, bilj. 15.

se dopisuje s Bevilacquom zadržski je doktor prava još uvijek u Mlecima; ovdje vrijedi prisjetiti se da 1418-1420. traje drugi rat Žigmunda s Mlecima, tijekom kojeg će Mlečani pripojiti Trogir i Split. Iz prepiske saznajemo da je u jesen 1418. Bevilacqua pokušao povezati Jurjevića s Francescom Barbarom:

Certo scio te quoscumque doctrina, moribus et virtutibus ornatos diligere, colere ac venerari. Itaque tuo in me maximo amore fretus, Georgium de Georgiis Iadrensem, suorum proavorum stirpe preclarum, cui nulla insignia virtutis propemodum deesse videntur cuique litterarum studia iocundissima sunt, in presencia Venecias incolentem, ut in amiciciam et familiaritatem suscipias te oro. Nam cum se sic ego amicicia coniungor, ut cum alio vix coniunctus [!] vivere possem. Profecto si eum in familiaritatem et in amiciciam duxeris, ex eius consuetudine cottidie voluptatem consequeris inmensam.¹²

Čvrsto sam uvjeren da ljubiš, štuješ i častiš svakoga tko se odlikuje učenošću, karakterom i vrlinama. Stoga, pouzdajući se u veličinu tvoje ljubavi za mene, molim te da primiš za prijatelja i blisku osobu Jurja Jurjevića Zadranina, slavnoga po rodu svojih predaka, čovjeka kome ne nedostaje nijedno znamenje vrline i kome je bavljenje knjigom najmilija stvar na svijetu; trenutačno obitava u Veneciji. S Jurjevićem me povezuje takvo prijateljstvo da jedva da ima osobe s kojom bih bio tješnje vezan. Zaista, uvedeš li ga u krug svojih bliskih i prijatelja, svaki će ti dan druženja s njim biti neizmjeran užitak.

Upoznavanje, međutim, nije uspjelo – bilo iz razloga navedenog u Bevilacquinu pismu (Zadranin Simone Savelli, koji je nosio pisma za Jurjevića i Barbara, Jurjeviću nije pošiljku pravovremeno uručio), ili zbog nečijeg političkog rezoniranja, o čemu je zasad moguće samo spekulirati.¹³

U nastavku donosimo osnovne podatke o dosad tek djelomično opisanoj korespondenciji Bevilacque i Jurjevića (Calabrese je naveo samo brojeve folija na kojima se pisma nalaze u rukopisima). Prepiska u kodeksu Clm 5350, u koji smo

¹² C a l a b r e s e, n. dj. (2), pismo IV (Bevilacqua Barbaru, iz Zadra, jesen 1418), 38. – Ovdje i drugdje usklikom sam posebno naznačio sumnjiva, tj. nedovoljno smislena mjesta.

¹³ Usp. Clm 5350, fol. 43r: *Nam tuis litteris meas ad te responsiuas misi nostreque Gyoni [!] de Sabell. uiro nobili concui tuo atque amicissimo tunc urbem [!] proficiscenti ut ad te redderentur tradite fuerunt. Quas an tibi reddidit ambigo. Enim uero ad te alias meas tuis coniunctas quas ad clarissimum ornatissimumque doctrine decus D. Fran. Bar. unice mihi colendum et uenerandum redderes destinaueram ad seque ut inter eum teque familiaritas et amoris unitas coniceretur [!] quitquam accurate scripsi ut tu et ego et ut ipse mecum incredibili cum quadam obseruantia coniunctissimi simul [?] ita et tecum ipse hanc impari beniuolentia coniungeretur; quam si fortasse assecutus fueris, rem ullah nec cariorem nec digniorem tibi propemodum assequi posse cognosces. Eas enim meas te accepisse minime arbitror ac reor, cum clarissimus idem uir ad me nuper scripserit et ex hiis, que se recepisse dixit, deuenissent, arbitror, iam ad me te atque se litterarum quitquam rescripsisse. Te itaque queso, si eas excepisti anne, tuis me certiore esse concedas.* Također C a l a b r e s e, n. dj. (2), 16-17.

jedino imali uvida, obuhvaća pet pisama Bevilacque Jurjeviću i jedno Jurjevića Bevilacqui. Bilježimo lokaciju pisma u rukopisu, autora i primaoca, pretpostavljenu dataciju (gdje je moguće), te *incipit* (ispuštajući adresu i uobičajene pozdravne formule).¹⁴

fol. 28r-28v.

Bevilacqua Jurjeviću, iz Zadra, jesen 1418. *Incipit: Literarum quidem abs te quitquam iam cupidissimus expectaui, que quoniam iocundissime mi extitissent*

fol. 31r-31v.

Bevilacqua Jurjeviću, iz Zadra. *Incipit: Dum animo hesitatione plurima uoluerem superioribus temporibus cur ullas ad me litteras non reddidisses, cum nonnullas meas recepisses a Io. Iadrensi, huius urbis pontificis maximi cliente*

fol. 33v-34v.

Jurjević Bevilacqui, iz Venecije, nakon 1. lipnja 1418. *Incipit: Quod litteris tuis, quas Thauri fines Appoline lustrante recepi, uicem non reddiderim, causam prebuit diuinis naturalibusque artibus uir celeberrimus*¹⁵

fol. 34v-35r.

Bevilacqua Jurjeviću, iz Zadra, nakon prethodnog pisma. *Incipit: Iocundissimas litteras tuas humanitatis officii aspectusque diligencie plenas ad me direxisti easque tanta grauitate tantaque amenitate atque lepore ornasti ut certe in hoc dicendi genere te paucis comparem*

fol. 40v-41r.

Bevilacqua Jurjeviću, iz Zadra. *Incipit: Quamquam ex quampluribus abs te iam pridem mihi litteris redditis tuum summum studium et amorem auiditate permaxima te erga me mirificentissime gerere commonefactus fuerim*

¹⁴ Calabrese, n. dj. (2), 16, bilj. 14, javlja da se ista pisma u salcburškom kodeksu (u koji nismo imali uvida) nalaze na folijima 347r, 349r, 350v-352r. U istoj bilješci Calabrese najavljuje da će ubrzo objaviti prepisku Bevilacqua – Jurjević (»lettere... che pubblicherò fra breue«), no čini se da se od 1982. do danas izdanje nije pojavilo.

¹⁵ Ovo je pismo, ponešto skraćeno, prema f. 350v salcburškog kodeksa objavio Remigio Sabbadini, *Epistolario di Guarino Veronese*, sv. 3, Venecija, 1919, 77-78. Sabbadini je pismo datirao »Traù? 1418«. Kao glavni zasad poznat Jurjevićev tekst, pismo u latinskom izvorniku i prijevodu na hrvatski donosimo u prilogu ovome radu.

fol. 43r.

Bevilacqua Jurjeviću, iz Zadra, jesen 1418. ili nešto kasnije. Incipit: *His retroactis temporibus non eodem sed interiecto quodam dierum spacio ad me direxisti quibus maxime menti mee satisfecisti*

3. Književni tekstovi u Bevilacquinoj zadarskoj korespondenciji

Početkom 1416. Francesco Barbaro dovršio je drugi svoj glavni književni rad (prvi je, naime, bio prijevod dvaju Plutarhových životopisa). *De re uxoria*, djelo o ženama i braku, posvećeno je Lorenzu de Medici Starijemu (o. 1395-1440), a zasnovano je na nizu grčkih i rimskih zapažanja o temi. Spis o supružanskim dužnostima Barbaro šalje Bevilacqui u Zadar na čitanje i prijepis u jesen 1418.¹⁶ uz ove riječi:

Libellum meum *De re uxoria* nunc ad te mitto ut hoc ere alieno liberet [!], nam tibi promiseram, et ut iocunditati studiorum tuorum, que michi carissima sunt, serviam. Qua re, si per occupationes tuas publicas et privatas licet, eum diligenter leges et quid sencias, michi per tuas litteras significabis.¹⁷

Svoju ti knjižicu *O supružanskim dužnostima* sada šaljem da (me) oslobodi toga duga, jer bio sam ti obećao, i da bih bio na usluzi ugodnostima tvoga učenjačkog rada, koji mi je posebno mio. Stoga, bude li ti moguće usred svih tvojih javnih i privatnih poslova, knjižicu pomno pročitaj i javi mi pismom što o njoj misliš.

Barbaro je preporučio da Bevilacqua rukopis prepíše (*Quem postquam perlegeris aut transcribi feceris ad me mittes, ut aliis quoque mei cupidissimis aliquando in hoc genere morem geram. Nullum nunc apud me exemplum extat quo sibi satisfacere possim.*¹⁸), a vojnik je, uz birane komplimente, potvrdio primitak knjige – donio ju je spomenuti Ivan Stellini – i najavio prepisivanje:

Iohannes Iadrensis, quem tantopere tibi commendaveram, huc ut appulit, tuas ad me litteras atque libellum *De re uxoria* a te compositum, a meque aviditate

¹⁶ Prije Bevilacque tekst su pročitali, među ostalima, Traversari, Guarino, Poggio, Vergerio; otud C a l a b r e s e (n. dj. [2], 17-18) zaključuje da Bevilacqua nije bio među najvažnijim, mada ni među posve nevažnim Barbarovim prijateljima.

¹⁷ C a l a b r e s e, n. dj. (2), pismo III (Barbaro Bevilacqui, iz Venecije), 36. – Budući da su pisma sačuvana u prilično nemarnim (mada grafički lijepo izvedenim) prijepisima, ovdje i drugdje uskličnikom sam posebno naznačio sumnjiva, tj. nedovoljno smisljena mjesta.

¹⁸ C a l a b r e s e, n. dj. (2), pismo V (Barbaro Bevilacqui, iz Venecije, konac 1418), 39: »Pošto [knjigu] pročitaš ili je daš prepisati, pošalji mi je, da mogu konačno na isti način udovoljiti i željama ostalih koji traže moje djelo. Sad kod mene nema nijednog primjerka kojim bih im mogao ispuniti zahtjeve.«

permaxima expetitur, reddidit. (...) Quod cum eundem librum vel perlegero vel transcribi fecero, ad te mittam scribis, eum siquidem non modo legi, sed etiam atque etiam ex integro perlegi eiusque gravissimis ornatissimisque dictis ac institutis sic acquievi, ut pene nesciam que oratorum excellentissimorum graviter et luculenter dicta tuis in hoc dicendi genere anteponebam eoque in dies gaudeo et leticia tam afficior ac si huiusve amplissime glorie tue nec expertus essem. Quamquam enim sic perlegerim, tamen, ne a me penitus discedat ex eoque non mediocre fructum colligere queam utque perpetuo penes me tua memoranda dicta permaneant, quibus tantum arrogo quantum operibus maximi cuiuspiam oratoris quicquam tribuere possem, transcribi faciam eoque transcripto, ut reliquis tui cupidissimis satisfacere possis, quam cicius valeam illa ad te destinavero.¹⁹

Ivan Zadranić, koga sam ti toliko preporučivao, čim je ovamo stigao, predao mi je tvoje pismo za mene i knjižicu *O supružanskim dužnostima*, tvoj rad, a moj usrdno žudeni zahtjev. (...) A s obzirom da pišeš neka istu knjigu, čim je ili pročitam ili dam prepisati, pošaljem natrag tebi – ne samo da sam je pročitao, nego je opet i opet iznova prečitavam, u njezinim uzvišenim i kićenim izrazima i uputama tako uživam, da gotovo ne znam ima li slavni govornika čijim bih uzvišenim i veličanstvenim riječima u ovoj vrsti govora dao prednost pred tvojima; iz dana u dan knjiga me toliko raduje, toliko me ispunja veseljem, kao da sam i sam dionikom te tvoje veličanstvene slave. I premda sam je s takvim žarom pročitao, ipak, da se ne bih sada morao od nje posve odijeliti, da bih mogao i dalje iz nje crpiti nezanemarive koristi, pa i da bi tvoje nezaboravne riječi zauvijek ostale uz me – toliko ih cijenim koliko bih ikad mogao štovati djela nekoga od najglasovitijih govornika – dat ću je na prijepis i, čim bude prepisana, kako bi mogao udovoljiti i ostalima koji žude za tvojim radom, uputit ću ti je što brže budem mogao.

U Zadru je, dakle, rukopis Barbarova djela čitan i prepisivan u zimi 1418/19.²⁰

¹⁹ Calabrese, n. dj. (2), pismo VI (Bevilacqua Barbaru, iz Zadra, konac 1418), 40.

²⁰ Ovdje je prikladno navesti nekoliko podataka vezanih uz recepciju *De re uxoria* u Dalmaciji i Dubrovniku: 1451. u svome pismu Francescu Barbaru djelo spominje Dubrovčanin Nikola Resti (koji je Barbarov rad čitao u Veneciji; Restijevo pismo v. u Querini, n. dj. [2], [1743], br. 330, 196-198). Danas izgublenu raspravu naslova i teme vrlo sličnih Barbarovima napisao je prije 1458. Benedikt Kotruljević i posvetio je Vuku Bobaljeviću, poslovnom partneru spomenutog Nikole Restija: »*De uxore ducenda* n' habbiamo fatto una opera singolare, altre volte a messer Volzo de Bobali, dove s' è detto diffusamente in sermon latino d' ogni osservanza delle moglie et dell' officio loro, et dello allevare figliuoli et di tutti gli ordini che denno esser servati in ciascaduno della famiglia.« Benedikt Kotruljević, *Della Mercatura et del mercante perfetto*, di Benedetto Cotrugli Raugeo, libri quattro, Brescia, Bozzola, 1602, 173-174. <<http://books.google.co.uk/books?id=EE87AAAACA AJ&pg=PA174>> Izdanje Barbarove *De re uxoria* u knjižnici je imao i Marulić (v. Bratislav Lučićin, »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, CM VI [1997], 170-201, te *Testam.* 70).

Drugi Barbarov rad koji je Bevilacqua usrdno nastojao dobiti na čitanje jest već spominjani prijevod Plutarhovitih usporednih životopisa Aristida i Katona Starijeg, iz 1415.²¹ Pišući iz Zadra, Bevilacqua za Barbarov prijevod moli u istom pismu u kojem javlja da je dobio *De re uxoria*:

Ut Marcum Cathonem Aristidemque, quos alias te ad me missurum esse scripsisti, mitteres, in [!] plura quam res ipsa exigeret, temere presumpsisse viderer; sed cum te, quem propemodum ipsius liberalitatis habuisse precordia constat, agnoverim, id ut exposcam, michi apud te licere presumam. Itaque si eas ad me miseris, inter maxima singulariaque officia in me tua, hoc ex potissimis erit.²²

Pošiljka Marka Katona i Aristida, koje si onomad napisao da ćeš mi poslati, činila bi se kao nepromišljen zahtjev, tražeći više no što je trenutačno potrebno; no, kako poznajem tebe, koji jamačno imaš srce čiste darežljivosti, usuđujem se dopustiti si pred tobom takvu molbu. Stoga, pošalješ li mi ih, bit će to jedna od najvažnijih među krupnim i neponovljivim uslugama koje si mi učinio.

Usprkos ljeporječivosti, Bevilacqua je morao prilično čekati i iz pisma u pismo iznova moliti *Aristida i Katona*. Brižljivo sročene molbe – i Barbarove isprike – izmjenjuju se u pismima VII, VIII, IX, X, XII, XIV, XVII Calabreseova izdanja, od konca 1418. do ljeta 1419. Tek tada, u posljednjem nama poznatom pismu iz Zadra, Bevilacqua može javiti da je prijevod stigao, i da već uživa plodove lektire:

Iohannes Stelinus comilito meus Cathonem et Aristidem michi a te missos a meque iam diu studio permaximo exquisitos attulit; ex quibus quem uberrimum conceperam fructum in dies colligo, adeoque magnum ut, cum in manus eum excipio librum (excipio namque sepissime) non modo cure si que sunt alio tunc se divertunt, verum eciam eorum cum prudenciam, equitatem, moderacionem, fragilitatem [!], fortitudinem animi ipsorumque reliqua opera, que virorum nemini hoc nostro in seculo vix concederem, ibidem demiror, mentem meam omni oblectamine sublevo votisque animo tacite posco eorum me moribus atque vivendi legibus formatum fuisse.²³

Ivan Stelin, moj suborac, donio je *Katona i Aristida* što si mi ih poslao, a ja već dugo i s najvećim žarom molio; kakav obilat iz njih ubirem plod razabirem

²¹ O ovome Barbarovu prijevodu i Bevilacquinu interesu za nj usp., osim Calabrese, n. dj. (2), još Marianne Pade, *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-Century Italy*, Museum Tusculanum Press, University of Copenhagen, Copenhagen, 2007, sv. 1, 194-195, sv. 2, 81-86. – Podsjećamo da je Marulić u knjižnici imao *Vitę Plutarchi*, skupno izdanje latinskih prijevoda *Životopisa* tiskano u Mlecima 1491, a ekscerpirano u *Repertoriju*, kao i naslov »Vita Catonis Vticensis, Catonis Frissi [!] et alia«. Usp. B. Lučin, n. dj. (20), 187, i Darko Novaković, »Zašto nam je važan Marulićev *Repertorij*?« *CM VII* (1998), 9-24; *Testam.* 66, 68.

²² Calabrese, n. dj. (2), pismo VI (Bevilacqua Barbaru, Zadar, konac 1418), 40-41.

²³ Calabrese, n. dj. (2), pismo XVIII (Bevilacqua Barbaru, Zadar, ljeto 1419), 54.

iz dana u dan, i to toliko da, čim u ruke uzmem tu knjigu (a uzimam je često i prečesto), ne samo da drugamo odlaze brige, ako ih ima, nego i – dok se ondje divim mudrosti, pravičnosti, umjerenosti, krhkosti [?], hrabrosti duha i ostalim djelima tih ljudi, koja bih teško smatrao mogućima kod bilo koga u ovom našem dobu – svoj um razgaljujem svakovrsnom sladošću i šutke u sebi poželim da su me oblikovali njihov karakter i njihova životna pravila.

Uz djelo o braku i prijevode Plutarha, u Zadar je stigao još najmanje jedan Barbarov tekst. Znamo to iz pisma kojim Barbaro Bevilacqui koncem veljače 1419, nakon zahvale na sokolu koji mu je dostavljen iz Zadra, javlja da mu posredstvom Ivana Stellinija šalje – možda kao svojevrsnu naknadu za još neposlani prijevod *Katona i Aristida* – pismo koje je godinu i pol ranije (u srpnju 1417) uputio Poggiu Braccioliniju, povodom Poggiovih otkrića niza antičkih rukopisa u samostanu Sankt Gallen:²⁴ »Iohannes Iadrensis epistolam quam ad Poggiu scripsi tibi reddet, de qua aveo scire quid sencias« (»Ivan Zadraniin uručit će ti pismo koje sam napisao Poggiu; živo me zanima što o pismu misliš«).²⁵

Bevilacquinu zahvalu za pismo Poggiu citirat ćemo u opsežnom izvodu, kako bi i iz tema i iz načina njihova prepletanja čitalac mogao početi zamišljati intelektualni milje kojega je dijelom bio ovaj kondotjer-humanist (a kasnije ćemo ponuditi neke indicije za nagađanje o sudjelovanju grada Zadra u tom miljeu):

Tuas ad me suavissimas litteras exemplarque cuiusdam epistole quam Poggio secretario apostolico direxisti Iohannes Iadrensis iam pridem attulit. Qua quidem sic dehortatus sum, cum quia eam tam eleganter, tam ornate, tam copiose, tam graviter omni cum mirificorum genere exemplorum scripseris, tum quia ex ea ipsius Poggi diligencia et opera effectum esse perceperim complurimos auctores illustres, qui nescio ignavia qua in obscurum abditi perierant, resurrexisse atque in lucem usuique nostro redactos fuisse. Que res studiis humanitatis aliqua in parte versantibus gratissima esse admodum debet, ut meos sensus, pernimio et perpetuo dolore contusos et labefactos ex obitu filii adolescentuli, liberalis forme, spei optime, quem adeo predilexeram ut preciosiori cuique rei penes me pretulerim (obmitto puelle similem exitum, que ut a me coleretur patre ob eius future comitatis, mansuetudinis et bonitatis peramena iudicia [!] meruerat) in me redegerim ac respiscere inceperim. Quo perfectum est ut tantas tibi grates ob tua in me assidua officia debeam, quantas deberi posset; tibi tot redderem quot meus capere valet animus, cum abs te libris et epistolis, quibus melior quottidie fieri et erudiri possim, orner...²⁶

²⁴ To Barbarovo pismo kao prvo u zbirci donosi Q u e r i n i, n. dj. (2), (1743), 1-8; u Griggiovu izdanju pismo nosi br. 20: B a r b a r o, n. dj. (3), 71-79.

²⁵ C a l a b r e s e, n. dj. (2), pismo XII (Barbaro Bevilacqui, iz Venecije, konac veljače 1419), 47.

²⁶ C a l a b r e s e, n. dj. (2), pismo XIII (Bevilacqua Barbaru, iz Zadra, početkom ožujka 1419), 47-48.

Tvoj mi je, za me prekrasan, list, kao i primjerak pisma koje si svojedobno uputio Poggiu, apostolskom tajniku, već prije dosta vremena uručio Ivan Zadranin. Pismo me iznimno obodriilo zato što si ga sastavio toliko elegantno, toliko kićeno, toliko blagorječivo, toliko uzvišeno, služeći se čudesnim primjerima svih vrsta, ali i zato što sam iz pisma doznao da je, trudom i radom samoga Poggia, više slavnih autora, koji su zbog nekog neshvatljivog nemara zatvoreni u tamu već gotovo propali, uskrslo i vratilo se na svjetlo dana, nama na korist. To saznanje mora biti milo svakome tko se barem u nekoj mjeri bavi humanističkim proučavanjima, tako da sam i sam mogao prizvati i povratiti vlastiti um, pozlijeden i uzdrman neizmjernom i neizbrisivom boli zbog smrti moga sina na pragu mladosti, pristala lika, velike nade, koga sam ljubio tako da ga ne bih dao ni za što dragocjeno (i ne spominjem sličan gubitak djevojčice, koja je slatkom izvjesnošću buduće ljupkosti, krotkosti i valjanosti zaslužila svako očevo štovanje). Zbog tog ti postignuća, zbog tvojih neumornih meni iskazanih dobročinstava, dugujem toliko zahvalnosti koliko je uopće dugovati moguće; uzvratio bih ti svime onim za što je moj duh sposoban, budući da me obogaćuješ knjigama i pismima po kojima svakoga dana mogu napredovati u vrlini i znanju...

Od prepiske Francesca Barbara sa Santeom Venierom, Bevilacquim zadarskim nadređenim i gradskim kapetanom, sačuvana su dva pisma; jedno je od njih bilo poslano u Zadar, a napisano je 31. svibnja 1417.²⁷ No upravo je taj usamljen list vrijedan za povijest knjige i čitanja u renesansnoj Dalmaciji, budući da je i on popratnica uz jedan tekst. Barbaro šalje u Zadar »prevažne Ciceronove bilješke bratu Kvintu, prokonzulu« (to su glasovita Ciceronova pisma Kvintu u Aziju iz 60.-59. p. n. e., *ad Q. fr.* 1, 1 i 2), a formulacije motiva i stavova upravo vrve humanističkim krilaticama:²⁸

Credo te memoria tenere una paulo antequam in Dalmatiam provinciam proficiscerere me tecum in eum sermonem incidisse, ut eos scriptores et graecos et latinos bene de republica nostra meritos esse contenderem, qui pleraque summis ingeniis exquisitaque doctrina de ingenuis moribus et institutis urbanis graviter et ornate scripta posteris reliquerunt (...)

²⁷ Pismo je prvi objavio S a b b a d i n i, n. dj. (2), 65-66, kao br. I. u svojoj zbirci; u Griggiovu izdanju ono nosi br. 3 (B a r b a r o, n. dj. [3], sv. 2, 28-30).

²⁸ Zbog toga ovo pismo dobiva istaknuto mjesto u studiji Margaret K i n g, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*, Princeton University Press, 1986, 42-43. – Ciceronovo pismo bratu Kvintu 1, 1 prepisat će 1436. u svoj kodeks (danas u Trogiru, Zbirka sakralne umjetnosti Župnog ureda, sign. M 181) i Trogiranin Petar Cipiko, usp. Bratislav L u č i n, »Kodeks Petra Cipika iz 1436.«, *Živa antika*, 57 (2007), br. 1-2, 65-85. – Znamo da je i Bevilacqua u Zadru imao (ili barem pokušavao natrag dobiti) jedan rukopis Ciceronovih pisama, onaj čiji povrat traži od Dominika Trevisana, neuspjelog kandidata za učitelja u Zadru. Clm 5350, f. 40r: »Ciceronis epistule ut ad me reddantur tua sit tibi cura.«

Quocirca quamquam ingenio doctrina usu tantum excellas ut prudentia tua nullius praecepta desideret, tamen confirmatiorem futurum te putavi si, ad ea quae sponte tua facis, Ciceronis etiam auctoritas accederet, quo in honestissimis nostrae reipublicae muneribus praeceptore saepe usus es et uteris. Ideoque quasi tibi et mihi et ipsi civitati morem gererem, mecum statui ut gravissimam eius ad Q. fratrem proconsulem epistulam velut de magistratus institutione commentariolos ad te mitterem; de qua sic sentio, ut pro mea summa pietate in patriam velim pleraque, quae in ea rectissime posita sunt et ad nostram rempublicam referri possunt, te rogationem ferente, omnium praetorum et propraetorum mandatis ex sententia senatus inferri. Haec enim si quotidie legent et commentari volent, et ipsius nostrae reipublicae amplitudini ac commodis accuratius ac diligentius servient et ipsa respublica tum ceteris optimarum artium scriptoribus, tum M. T. Ciceroni bene de se meritis magnas gratias habebit et dicet. Ceterum de his alias, cum senatus princeps eris, curam cogitationemque suscipies.

Pamtiš, vjerujem, kako smo u zajedničkom razgovoru, malo prije nego što si oputovao u provinciju Dalmaciju, došli na to da sam ustvrdio kako su za našu državu vrlo važni oni pisci, i grčki i latinski, koji su ostavili potomstvu brojne, uzvišeno i blagorječivo sastavljene spise o moralnim vrlinama i političkom životu (...)

Poradi toga, premda se umom i učenošću toliko ističeš da tvoja mudrost već ne treba ničijih uputa, ipak sam pomislio da bi mogao biti još postojaniji ukoliko bi se onome što već sam po sebi činiš pridružio još i autoritet Ciceronov; na najuglednijim položajima u našoj republici on ti je često bio učiteljem, a to je još i sad. Stoga, kako bih, da tako kažem, udovoljio i tebi, i sebi, i samoj našoj državi, odlučio sam ti poslati prevrijednu Ciceronovu poslanicu bratu Kvintu, prokonzulu, svojevrstu raspravicu o obrazovanju državnika; moj je stav o ovoj poslanici, sukladno mojoj odanosti domovini, da bi brojne teze tog spisa, koje su posve ispravne, a mogu se primijeniti na našu republiku, trebalo na tvoj prijedlog, po odluci senata, uvrstiti u upute za sve upravitelje i njihove zamjenike. Jer, budu li poslanicu svakodnevno čitali i o njoj htjeli razmišljati, pouzdanije će i marnije služiti veličini i probitku naše republike, pa će i ona sama osjetiti i izraziti zahvalnost kako inim korisnim joj autorima koji pišu o valjanim umijećima, tako i Marku Tuliju Ciceronu. No o tome ćeš brinuti i razmišljati kasnije, kad postaneš prvak senata.

Mada je sačuvano samo jedno pismo Jurja Jurjevića Battisti Bevilacqui, ono nije i jedino koje mu je Jurjević poslao. Pokazuje to niz napomena s Bevilacquine strane prepiske,²⁹ uključujući i odgovor na pitanje čime se Bevilacqua trenutačno

²⁹ Usp. npr. iz pisma koje ćemo opširnije citirati u nastavku, Clm 5350, f. 40v: *Quamquam ex quampluribus [!] abs te iam pridem mihi litteris redditus tuum summum studium et morem auiditate permaxima te erga me mirificentissime gerere commonefactus fuerim...*

bavi. Riječi koje stižu iz Zadra ponešto su neodređene, ali daju naslutiti barem prirodu lektirnih interesa:

Expetis pernoscere qua ualitudine fruar, quibusue litteris immorer, cuiue operi insistam. Iudicium tuum tua in interiori parte quid de me sencias reuoluendo profecto [!] queque ex me animaduertenda duxisti, tametsi ea minime insequare, res ulla tamen propemodum attentiore cura desiderari a me non posset. Sed cum imperiis militaribusque institutis obstringat [!], illis ut inseruiam maxime oportet. Verum id temporum quod in his superesse uidetur usui atque adiumento litterarum mearum ascribo. Tunc conditissimorum dogmata illustriumque gesta uirorum imitatione quadam me feruentissime alliciunt, dumque eorum gesta atque instituta perlego, mens mea letitia admodum afficitur et digniora melioraque presummit.³⁰

Želiš doznati kakvog sam zdravlja, kakvom se znanošću bavim, na kojem djelu radim. Tvoj sud koji otkriva što o meni promišljaš u najdubljem zakutku duše [...], a ono što si smatrao prikladnim o meni primijetiti, mada to i ne uspio ostvariti, ipak gotovo nijednu drugu stvar ne mogu pomnijim nastojanjem tražiti. No, budući da sam zauzet zapovijedanjem i vojnim poslovima, moram se prvenstveno njima baviti; ono vremena, međutim, što mi preostaje, posvećujem koristi i usavršavanju svojeg znanstvenog rada. Tada me silno privlače, poticajem oponašanja, pouke najdubokoumnijih i djela uglednih muževa, a dok čitam o njihovim podvizima i učenjima, moj um biva ispunjen veseljem i počinje stremiti dostojnijemu i boljemu.

Gdje je to Bevilacqua čitao »pouke najdubokoumnijih i djela uglednih muževa«? Calabrese upozorava da sačuvana prepiska svjedoči o kondotjerovu poznavanju jednog slavnoga autora zbirke egzempla, Valerija Maksima – no izraz *illustriumque gesta uirorum* podsjeća nas prije na zbirku Pseudo-Plinija, ili Pseudo-Aurelija Viktora, *De uiris illustribus*.³¹ (Svakako, moguće je i da je Bevilacqua namjerno neodređen u formulaciji zato što se zapravo ne bavi nekim konkretnim – ili: samo jednim konkretnim – tekstom.)

Pišući Barbaru, Bevilacqua je Jurja Jurjevića opisao kao osobu »[cui] litterarum studia iocundissima sunt«. Ovdje možemo izvijestiti da se ne radi o pukoj kurtoaziji. Naime, tražeći podatke o Jurjeviću, pronašli smo i vijest o rukopisnoj knjizi koju je

³⁰ Clm 5350, f. 40v. (tekst je mjestimično teško odgonetljiv zbog nepouzdanog prijepisa).

³¹ Valja podsjetiti da će u Zadru 1. veljače 1435, petnaestak godina nakon Bevilacquina pisma, Juraj Benja dovršiti prijepis *De uiris illustribus*, namijenivši kodeks »svome najboljem i najljubljenijem prijatelju Petru Cipiku Trogiraniću«; usp. Giuseppe Praga, »Indagini e studi sull'umanesimo in Dalmazia: Il codice Marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico«, *Archivio storico per la Dalmazia*, 7 (1932), br. 13, sv. 77, 211-218. Nadalje, *De uiris illustribus* nalazilo se i u Marulićevoj biblioteci, a ekscerpirano je i za *Repertorij*; usp. L u č i n, n. dj. (20), 188, i Darko Novaković, »Marulićeve starozavjetne ličnosti i antička biografska tradicija«, u SZL, 31-32.

ovaj Zadrani priredio – prvenstveno, dakle: prepisao – u Padovi, nešto prije nego što je doktorirao, dovršivši rad 16. listopada 1396. Bio je to rukopis Senekinih deset tragedija, koje Jurjević nije samo prepisao iz jednog predloška već je Senekin tekst – kao što sam bilježi u kolofonu kodeksa – uspostavio služeći se primjercima u vlasništvu tri »ugledna, plemenita i mudra gospodina«: padovanskog kanonika Petra de Rabate, Mlečanina Giovannija Delfinea i Zanonija Cassonea iz Vicenze. Kolofon ćemo citirati u cijelosti:

Lucii Annei Senece Hercules Oheteus tragedia decima simul ac totus Tragediarum liber hic finem habet dei gra. quem scripsi ego Georgius filius Dni. Pauli Regii militis de Georgiis de Jadra et compleui Padue die xvi mensis Octobris hora xx millesimo trecentesimo nonagesimo sexto et habui exemplaria a Venerabili [!] Nobilibus et sapientibus uiris d-nis Petro de Rabata Canonico Paduano Johane Delfine de Venetiis Zanonio de Cassonibus de Vicenzia. Quibus et omnibus in hoc libro studentibus ac michi Cristus Omnipotens dignetur Spiritus Sacri gratiam habundanter largiri cui sit laus et s. p.³²

Lucija Aneja Seneke Herkul na Eti, deseta tragedija, i ujedno čitava knjiga tragedija, ovdje završavaju, milošću Božjom; prepisao sam ih ja, Juraj, sin g. Pavla Jurjevića Zadrani, kraljevskog viteza, i dovršio u Padovi, 16. dana mjeseca listopada, u 20 sati, tisuću tristo devedeset šeste; koristio sam se predlošcima štovane, plemenite i mudre gospode Petra de Rabate, padovanskog kanonika, Giovannija Delfinea iz Venecije, Zanonie de Cassoni iz Vicenze. Njima, i svima koji budu proučavali ovu knjigu, te meni, neka se Krist svemogućí udostoji obilno udijeliti milost Duha Svetoga, kome neka su slava i vječna blagodat.

Jurjevićev je filološki rad uočio i prepoznao već autor prvoga znanstvenog opisa Senekina kodeksa, Gottfried Ernst Groddeck, bibliotekar poljske Knjižnice kneževa Czartoryskih, gdje se rukopis nalazio koncem 18. st. Osim opisa kodeksa, naime, Groddeck je objavio i popis drugačijih čitanja (*lectiones variantes*) Senekina teksta. Bibliotekar je napomenuo i da je Jurjevićev prijepis bio izrađen vrlo pomno, pa i iluminiran, te s ilustracijama na marginama:

Conscriptus enim est omnis hic codex summa et elegantia et diligentia; litterae non modo inter se sunt aequales, sed subductis quoque lineolis superscriptae sunt; initiales vero singulorum actuum vel scenarum, inprimis vero cuiusvis dramatis, splendidissimis coloribus, egregie conseruatis, appictae sunt. Passim quoque in margine adiectae sunt picturae symbolicae, pro more temporum illorum, ad singula loca poetae pertinentia.³³

³² Podaci o rukopisu i kolofonu prema: Gottfried Ernst Groddeck, »Descriptio codicis Varsoviensis Senecae tragoedias continentis cum lect. varietate ex Herc. furente«, *Bibliothek der alten Litteratur und Kunst*, 10 (1794), 9-22.

³³ G. E. Groddeck, n. dj., 12.

Čitav je kodeks ispisan izuzetno lijepo i pomno; slova su ne samo ravnomjerna već i upisana unutar unaprijed izvučenih crta; inicijali pojedinih činova ili prizora, a osobito svake drame, oslikani su sjajnim bojama, odlično očuvanim. Također, posvuda su na margini dodane simboličke slike, koje se po običaju toga doba odnose na pojedina mjesta iz teksta.

Samome Jurjevićevu kodeksu nismo, nažalost, zasad uspjeli ući u trag; u današnjoj ga Knjižnici kneževa Czartoryskih (Biblioteka Książąt Czartoryskich, Krakov) nema, a mogao je stradati u bilo kojoj od brojnih povijesnih nedaća nakon Grodeckova doba.

Pa ipak, opis ovog rukopisa i pothvata predstavlja nam Jurja Jurjevića kao najranijeg zasad poznatog hrvatskog humanista s filološkim interesima. Uzmemo li kao mjerilo »humanističke filologije« tekstoški rad na rukopisu poganskih antičkih autora – rad čiji je plod, recimo, bilježenje tekstnih inačica na marginama – takvu ćemo aktivnost ponovo susresti tek tri do četiri desetljeća nakon 1396, kod Zadrana Jurja Benje i Trogirana Petra Cipika, u razdoblju 1425-1438.³⁴

4. Implikacije

Razmišljajući, pri kraju ovog rada, o zadarskoj prepisci Barbara, Bevilacqua, Veniera i Jurjevića iz aspekta »knjiga i čitatelja u hrvatskoj renesansi«, uviđamo da prepiska svakako ispunjava tri od četiri temom određena kriterija. Imamo knjige: Cicerona, Plutarha, Barbara, pa i Jurjevićeva Seneku. Imamo čitatelje: kao što smo vidjeli, Bevilacqua se usrdno trudi da postane čitatelj Plutarha, čita Barbara, traži natrag svog Cicerona; upravitelj Zadra Venier dobiva na čitanje Ciceronova pisma bratu Kvintu kao *speculum omnium praetorum et propaetorum*; Jurjević se raspituje za Bevilacquinu lektiru, a sam je desetak godina ranije filološki čitao nekoliko rukopisa Senekinih tragedija. Imamo, svakako, i renesansu: ona se manifestira u otkrivanju antike iz Barbarova pisma Poggiu, poslanog Bevilacqui u Zadar; u otkrivanju Grčke putem Plutarhovitih *Životopisa*; u reinterpretaciji antičkog nasljeđa putem *De re uxoria*; u »praktičnoj primjeni« Ciceronovih pisama bratu Kvintu.

Ono što se možemo pitati jest: što je tu hrvatsko?

Juraj Jurjević je Zadrani, ali on se nalazi u prisilnom izbjivanju u Veneciji. Dopisuje se sa zavičajem, ali pisma šalje upravo jednom od kolonijalnih gospodara svojeg grada. U Zadru borave Bevilacqua i Venier, ali oni su organi tuđinske uprave. Njihov je svjetonazor humanistički, ali ne znamo koliko su, kao tuđinski

³⁴ Benja je rukopis s djelima Cezara, Frontina i Vegetija (Pariz, BnF Cod. lat. 6106) počeo prepisivati 1425. u Firenci; na kodeksu s *De viris illustribus* (Venecija, Marc. lat. cl. XI, n. 124, colloc. 4044) radi 1435; 1438. Petar Cipiko dovršio je kodeks u koji je Benja počeo prepisivati Ciceronove *Filipike* (Oxford, Bodleian, MS Canon. class. lat. 224). Usp. B. L u č i n, n. dj. (28).

upravitelji, imali utjecaja na kulturu grada kojim upravljaju. Drugim riječima: ako i jesu Bevilacqua i Venier, dok su čitali Cicerona, Plutarha i Barbara, boravili u Zadru – koliko je ta činjenica utjecala na kulturni život samoga grada? I koliko je na kulturni život Zadra utjecao, koliko je mogao utjecati, Juraj Jurjević, humanistički obrazovan talac u Veneciji?

Nimalo optimističan odgovor sugeriraju saznanja Tomislava Raukara. Pišući o Zadru *Quattrocenta*, Raukar je upozorio na dukalu iz 1458. po kojoj je »pristup u zadarski kaštel i citadelu bio zabranjen Zadranima, stanovnicima distrikta, strancima; Zadrani nisu mogli biti vojnici u Zadru i zadarskim tvrđavama«. ³⁵ Ovakve zakonske odredbe navode da zamišljamo stanje slično onome u današnjim bazama NATO saveza ili američke vojske, gdje vojna posada ostaje strogo izolirana od mjesta u kojem se nalazi. U prilog takvoj tezi govori i okolnost da se u Bevilacquinim pismima gotovo nikako ne spominje lokalno stanovništvo; ne nalazimo prizore nalik onome u pismu *Caesarea laus* Ciriaca iz Ancone (1436), koji će s Jurjom Benjom obilaziti antičke spomenike Zadra, te u društvu »prvaka Liburnije« uspoređivati zasluge »naših predaka«. Također, Bevilacqua nema lokalnih dalmatinskih korespondenata (za razliku od npr. nadbiskupa Maffea Vallaressa, koji će četrdesetak godina kasnije iz Zadra slati pisma u Split i Trogir). ³⁶

S druge strane, zabrane se donose kako bi se *okončalo* neželjeno ponašanje. Dakle, ako Venecija 1458. mora zabranjivati Zadranima ulaz u kaštel i vojnu službu u Zadru, to znači da je tijekom pola stoljeća (od osvajanja 1409) bilo i previše suprotnih slučajeva. Tu ćemo se prikladno sjetiti i Bevilacquina kurira, Zadranima Ivana Stellinija. Nadalje, iz Bevilacquine prepiske s Dominicom Trevisanom – onim koji je u Zadar trebao vratiti posuđena Ciceronova pisma – saznajemo da je Trevisan želio postati učitelj u zadarskoj komunalnoj školi. ³⁷ Za postizanje tog položaja računao je, doduše, na Bevilacquino zauzimanje kod Paola Loredana, mletačkoga upravitelja – ali svejedno se radi o stvari od izravnog interesa za Zadar kao gradsku zajednicu.

Napokon, značajno je što na niz imena autora i djela spomenutih u Bevilacquinoj korespondenciji nailazimo istražujući intelektualni obzor i djelatnost kasnijih dalmatinskih humanista. Barbarovo *De re uxoria* čitaju Marulić i Nikola Resti (Resti Barbaru upućuje i pismo), a Benedikt Kotruljević sastavlja djelo slične teme i naslova; *De viris illustribus* prepisuje Juraj Benja, ekscerpira Marulić; Ciceronovo pismo bratu Kvintu prepisuje Petar Cipiko, kao i latinske prijevode s grčkoga – a

³⁵ Tomislav R a u k a r, *Zadar u XV. stoljeću*, Zagreb 1977, 69; HAZ dukale 5, 23.

³⁶ Za Ciriaca, usp. Mariarosa C o r t e s i, »La 'Caesarea laus' di Ciriaco d'Ancona«, *Gli umanesimi medievali*. Atti del convegno internazionale, Firenze 11-15 settembre 1993. Firenze, 1998, 37-65. Za Vallaressa usp. Darko N o v a k o v i ć, »Epistolarij nadbiskupa Maffea Vallaressa kao vrelo za povijest hrvatskoga humanizma«, CM XXI (2012), 5-24. Napominjemo da se i Vallaresso iz Zadra dopisivao s Francescom Barbarom.

³⁷ Pisma Bevilacque i Trevisana: Clm 5350, fol. 39r-39v, 40r-40v, 44v-45r. Bilježimo da je Trevisan kao honorar za službu tražio četrdeset zlatnika godišnje, ali ga je brinulo to što u natječaju ima konkurenciju, nekog čovjeka iz Ferma.

među njima i Plutarha, čije *Životopise*, opet, ekscerpira Marulić, dok će u jednoj od Senekinih tragedija – *Mahnitom Herkulu* – inspiraciju potražiti prvi tiskani humanistički ep hrvatskog autora, *De raptu Cerberi* (oko 1490) Dubrovčanina Jakova Bunića.

Zaključimo. Zadarska prepiska Bevilacque, Barbara, Jurjevića i Veniera iz 1417-19. upućuje na dosad manje uočen modus prisutnosti humanističke kulture u Dalmaciji. Nositelji te kulture nisu samo učitelji i notari, niti samo obrazovani domaći ljudi, pa niti gosti učenjaci; antičke i humanističke tekstove također su razmjenjivali, proučavali i prepisivali dužnosnici mletačke kolonijalne uprave.³⁸ Što se pak čitanja i čitatelja tiče, silom smo prilika upućeni samo na opipljive tragove. Ovo istraživanje pokazuje da se ti tragovi mogu nalaziti i izvan tekstova (recimo, u pismima), ali i u tekstovima samim: u njihovim prijepisima, na njihovim marginama i u kolofonima. Dojmljiv takav trag do kojeg smo stigli jest vijest o Zadraninu Jurju Pavlovu Jurjeviću, oko 1418. mletačkom taocu i Bevilacquinu korespondentu, a 1396. prepisivaču i priređivaču deset Senekinih tragedija – i po tome najranijem dalmatinskom humanistu za kojeg znamo.

³⁸ O humanističkoj djelatnosti lokalnih crkvenih poglavara usp. Novaković, n. dj. (36) i Marko Špikić, »Razmjene spoznaja o antici u poslanicama hrvatskog humanizma 15. stoljeća«, CM XVIII (2009), 63-79.